

Sántha Ferenc*

Szervezeti felelősség a nemzetközi büntetőjogban?

„A téglá magától sose esik senkinek a fejére.”¹ Mindennek oka van, így nem véletlen e rövid tanulmány címe, illetve témája sem. Egyrészt abban a szerencsében volt részem, hogy az Ünnepelt opponálta a szervezeti felelősség témakörében írt disszertációm, másrészt ő az – és ez talán kevésbé ismert –, aki a nemzetközi büntetőjog tudományának is kiemelkedő képviselője. Tisztelt Professzor Úr, kedves Norbi, ha olvasod e sorokat, talán eszedbe jutnak a Trierben töltött „munkás” napok is. Boldog születésnapot!

Bevezetés

Jelenleg az államok többségének jogi szabályozása lehetővé teszi a jogi személyekkel, egyéb szervezetekkel szemben büntetőjogi szankció alkalmazását a szervezeti keretek között elkövetett nemzetközi bűncselekmények esetén,² azonban magát a szervezetet elmarasztaló nemzeti büntetőbírói ítélet ez idáig nem született. Ezzel szemben polgári jogi szankciók (kártérítés) alkalmazására számos példa említhető, különösen az USA-ban, illetve az Egyesült Királyságban és Hollandiában is. Az USA-ban az Alien Tort Claims Act alapján a polgári bíróságok joghatósággal rendelkeznek a külföldiek által a nemzetek jogának vagy az USA által kötött nemzetközi szerződések megsértésére hivatkozó keresetek elbírálására abban az esetben is, ha a jogsértést külföldön követték el. Az utóbbi évtizedekben számos per indult emberi jogi jogsértések, illetve nemzetközi bűncselekmények elkövetése alapján kártérítési igények érvényesítésére nagy multinacionális cégekkel szemben, amelyek jellemzően fejlődő országok elnyomó, diktatórikus

* Egyetemi docens (Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar).

¹ Mihail Bulgakov: *A Mester és Margarita*. Budapest, Európa, 1998. 17.

² Így például a hazai szabályozás alapján (2001. évi CIV. törvény) nincs akadálya egy gazdasági társaság büntetőjogi szankcionálásának a Btk.-ban szabályozott népiirtás, emberiség elleni bűncselekmények, illetve háborús bűncselekmények elkövetése esetén.

rendszereit támogatták, cserébe pedig extraprofitra tettek szert az országok területén folytatott gazdasági tevékenységekből.³

A jelen tanulmány tárgya azonban nem a polgári jogi felelősség lehetséges mechanizmusai, hanem a szervezetek legsúlyosabb nemzetközi jogi bűncselekmények – népiirtás, emberiség elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények – elkövetése esetén felmerülő nemzetközi büntetőjogi felelőssége. Ezek a deliktumok nevezhetők szűkebb értelemben vett *ius cogens* nemzetközi bűncselekményeknek, amelyek védett jogi tárgya az emberiség közös értékei, békéje és biztonsága, és amelyek elkövetése esetén a felelősség közvetlenül a nemzetközi jogon alapul.⁴

A munka első részében szeretném felvázolni a kriminológiai hátteret, vagyis a szervezetek kriminalitásának jellemző vonásait az említett kiemelkedő tárgyi súlyú nemzetközi bűncselekmények területén. Ezt követően röviden utalok a jogi személyek nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonásának bevezetése mellett szóló további érvekre, majd bemutatom a jogtörténeti előzményeket elsősorban a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék, illetve az úgynevezett nürnbergi utóperek kapcsolódó esetjogára koncentrálna. Végül az utolsó részben a Nemzetközi Büntetőbíróság státútumának a téma szempontjából releváns kodifikációs folyamatát vizsgálom annak érdekében, hogy választ adjak a kérdésekre: volt-e, illetve jelenleg létezik-e olyan nemzetközi (büntető)bíróság, amelynek személyi joghatósága kiterjedt, illetve kiterjed a gazdasági társaságokra (egyéb szervezetekre), születtek-e már olyan bírósági döntések, amelyekben nem csupán az egyének, hanem a jogi személyek nemzetközi büntetőjogi felelősségét is megállapították?

A szervezetek kriminalitása a nemzetközi jogi bűncselekmények területén

A jogi személyek, egyéb szervezetek büntetőjogi felelőssége mára általánosan elismert jogintézmény, felelősségi alakzat a nemzeti jogrendszerekben mind

³ Menyhárd Attila: A magánélethez való jog elméleti alapjai. In *Medias Res*, 3. (2014), 2. 384–406., 395. Az utóbbi években ugyanakkor az amerikai legfelsőbb bíróság folyamatosan szűkítette a törvény alkalmazhatóságát. Így a *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum* ügyben [569 US 108 (2013)] tett megállapítása szerint külföldi felperes nem érvényesítheti igényét külföldi székhelyű alperessel szemben, ha a nemzetközi jogot sértő bűncselekményt nem az USA joghatósága alá tartozó területen követték el. A *Jesner v. Arab Bank PLC* ügyben [584 US ____ (2018)], született döntés szerint pedig a külföldi székhelyű gazdasági társaságok egyáltalán nem perelhetők. Lásd Sándor Lénárd Gergely: *A gazdasági társaságok helye az emberi jogok nemzetközi védelmének rendszerében*. Doktori értekezés, Budapest, PPKE, 2021. 231.

⁴ Kis Norbert – Geller Balázs: A nemzetközi bűncselekmények hazai kodifikációja *de lege ferenda*. In Ligeti Katalin (szerk.): *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest, KJK, 2005. 365.

a *common law*, mind a kontinentális jogcsaládokba tartozó országokban.⁵ Ezen túlmenően számos nemzetközi jogi instrumentum – ideértve az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) keretei között született egyezményeket és az Európai Unió (EU) irányelveit – előírja a jogi személyek felelősségének megteremtését az úgynevezett transznacionális bűncselekmények elkövetése esetén,⁶ és egyes álláspontok szerint *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* nem csupán a természetes, hanem a jogi személyekre is alkalmazandó, lehetővé téve ezzel a szervezetek felelősségre vonását az emberi jogi jogsértésekért.⁷ Fel kell tenni a kérdést, hogy ha a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények miatt a jogi személyek az egyes nemzeti jogok szabályai szerint büntetőjogilag szankcionálhatók, és a természetes személyek mind a belső jogi, mind a nemzetközi büntetőjogi szabályok szerint szintén felelősségre vonhatók, akkor miért zárnánk ki a szervezeteket a felelősségre vonható jogalanyok közül a nemzetközi büntetőbíróságok előtt folyó eljárásokban.

Az elmúlt évtizedekben a gazdasági társaságok, különösen a transznacionális vállalatok – amelyek tevékenységi köre már nem csupán egy országra korlátozódik – a nemzetközi kereskedelem és a globalizáció motorjává váltak.⁸ Ezek a cégek óriási pénzügyi és sokszor politikai hatalommal rendelkeznek,⁹ amelyet nem mindig nemes célokra használnak fel, és tevékenységük negatív következményei között ott szerepel a bűncselekményi tényállások megvalósítása is. Az első és legfontosabb kérdés, hogy elképzelhető-e olyan szituáció, amikor az említett kiemelkedő súlyú nemzetközi bűncselekményeket gazdasági társaságok, egyéb szervezetek keretei között követik el, így például egy háborús bűncselekményt egy gazdasági társaság vezetője (vagy tagja, illetve alkalmazottja) valósít meg, és ebből a bűncselekményből a társaságnak vagyoni előnye, profitja származik.

⁵ Megjegyzést érdemel, hogy az európai országok többségével szemben Németország jelenleg is csupán a szabálysértési jogában teszi lehetővé a szervezetek bűncselekmények miatti szankcionálását.

⁶ Az Európai Unió, illetve egyéb nemzetközi szervezetek keretei között született jogforrások számos bűncselekmény vonatkozásában előírják a tagállamok, illetve a részes államok részére a jogi személyek szankcionálását, amennyiben a bűncselekményt a szervezet keretei között valósítják meg. Lásd például az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/541 irányelvét (2017. március 15.) a terrorizmus elleni küzdelemről, a 2002/475/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról, valamint a 2005/671/IB tanácsi határozat módosításáról.

⁷ Andrew Clapham: *Human Rights Obligations of Non-State Actors*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 61.

⁸ Larissa van den Herik – Jernej Letnar Černic: Regulating Corporations under International Law. *Journal of International Criminal Justice*, 8. (2010), 3. 725–743., 725.

⁹ Desislava Stoitchkova: *Towards Corporate Liability in International Criminal Law*. Portland, Intersentia, 2010. 1.

A történelmi tapasztalatok és a nemzetközi (büntető)bírósági gyakorlat szerint a válasz határozott igen. A nemzetközi jogi bűncselekmények nevezhetők úgynevezett szervezeti bűncselekményeknek, amelyek egyfajta kollektív kriminalitást testesítenek meg. Így például az emberiség elleni bűncselekmények egyik lényeges tényállási eleme a lakosság elleni átfogó vagy módszeres támadás, illetve a támadás hátterében kimutatható állami vagy szervezeti politika. A lakosság elleni támadás szükségszerűen feltételez egyfajta tervszerűséget,¹⁰ az emberiség elleni bűncselekmények olyan embertelen cselekményeket jelentenek, amelyeket „a kormányzat vagy bármely más szervezet vagy csoport irányít, illetve ezek elkövetését elősegíti, ösztönzi”.¹¹ Ez a jellemző vonás a népirtás kapcsán is kimutatható, amely általában egy jól előkészített bűncselekmény, és amelyhez összehangolt tervezés és végrehajtás szükséges,¹² a népirtás elkövetése bizonyos fokú szervezettséget és tervszerűséget feltételez. Végül ugyanez a helyzet a háborús bűncselekmények elkövetése esetén is, amelyeket gyakran tervszerűen vagy valamely politika részeként követnek el.¹³

A nemzetközi jogi bűncselekmények elkövetése nagyobb számú szereplő részvételét és bizonyos fokú logisztikát feltételez: „a bűncselekményt meg kell tervezni, szervezni, finanszírozni és végrehajtani; fegyvereket és egyéb felszerelést kell biztosítani, összetett logisztikai intézkedéseket kell végrehajtani.”¹⁴ Ezen túlmenően számos nemzetközi bűncselekménynek gazdasági dimenziói is vannak,¹⁵ ilyen például a kényszerszolgálat, illetve a rabszolgaságba taszítással megvalósított emberiség elleni bűncselekmény, az ellenség vagyontárgyainak elvételével, illetve a fosztogatással vagy a gyermekkatonasággal megvalósított háborús bűncselekmény. Egy fegyveres összeütközés során egy gazdasági társaság biztosíthatja a szükséges fegyvereket vagy a szükséges alapanyagot például a vegyi fegyverek gyártásához.

Wolfgang Kaleck és Miriam Saage-Maaß szinte a teljesség igényével vázolja fel azokat a lehetséges szituációkat, amelyekben a cégek nemzetközi bűncselek-

¹⁰ A Clément Kayishema és társai elleni perben hozott ítélet (Trial Chamber ICTR-95-1), 125.

¹¹ Az emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények tervezetének 18. cikk 5. pontjához fűzött kommentár, https://legal.un.org/ilc/texts/7_4.shtml

¹² Kristian Fauchald – Jo Stingen: Corporate Responsibility before International Institutions. *The George Washington International Law Review*, 40. (2009), 4. 1033.

¹³ Lásd a Nemzetközi Bíróság Statútuma 8. cikk 1. pontját, amely szerint „A Bíróság joghatósággal rendelkezik a háborús bűntettek vonatkozásában, különösen akkor, amikor ezeket a bűntetteket tervszerűen vagy valamely politika részeként követik el, illetőleg ilyen bűntettek tömeges elkövetésének részei.”

¹⁴ Fauchald–Stingen i. m. (12. lj.) 1033.

¹⁵ Volker Nerlich: Core Crimes and Transnational Business Corporations. *Journal of International Criminal Justice*, 8. (2010), 3. 895–908., 900.

mények közreműködői lehetnek. Kutatásaik szerint két fő terület, ezeken belül pedig további részterületek különböztethetők meg:

- a) *a cégek együttműködése diktatúrákkal és katonai rezsimekkel*, ezen belül
 - *az állam által alkalmazott erőszakból történő haszonszerzés*: a diktatórikus rendszerek egyik jellemző vonása a saját polgáraival, különösen az ellenzék tagjaival szemben alkalmazott erőszak, amelyből a multinacionális cégek – együttműködve az erőszakot alkalmazó rendőri és más hatóságokkal – gyakran profitálnak; példaként említhető az alperes kártérítés megfizetésére kötelezésével lezárult Doe v. Unocal ügy,¹⁶ amelynek tényállása szerint az amerikai olajtársaság Mianmarban a katonaság által kényszerített helyi lakosok munkáját használta fel az építkezései során, és a kényszmunkaprogram során emberölést, kínzást, illetve nemi erőszakot is elkövettek;¹⁷
 - *az állam által irányított súlyos emberi jogi jogsértések támogatása a szükséges eszközök biztosításával*: a holland büntetőbíróság 2005-ben 15 év börtönre ítélte Frans von Anrat holland üzletembert bűnszegédként elkövetett háborús bűncselekmények miatt; a tényállás szerint a vádlott mustár- és ideggáz előállításához szükséges anyagokat szállított a Szaddám Huszein által irányított iraki rezsimnek, amelyekből vegyi fegyvereket állítottak elő és vetettek be a kurdok ellen;¹⁸
 - *a diktatórikus rezsimek megtorló intézkedéseinek közvetlen támogatása*: ebben a körben említhetők azok az esetek, amelyekben a cégek vezetői olyan szakszervezeti tag alkalmazottak, illetve egyéb ellenzéki személyek lakcímeit, egyéb személyes adatait bocsátották a rendőrség, illetve a katonaság rendelkezésére, akiket később megkínoztak, illetve „eltüntettek”;¹⁹
- b) *a cégek részvétele a (polgár)háborúkban és más konfliktuszónákban*, ezen belül:
 - *a konfliktusok támogatása, „táplálása” áruk és illegális pénzeszközök rendelkezésre bocsátásával*: ebben a körben tipikus a fegyver-, a gyémánt-,

¹⁶ Doe v. Unocal Corp., 963 F. Supp. 880 (C.D. Cal. 1997).

¹⁷ Hasonlóan kártérítést – mintegy 15,5 millió dollárt – megállapító egyezséggel zárult a Wiwa v. Royal Dutch Petroleum et alii ügy (96 Civ. 8386), amelyben az alperes cégek pénzügyi és logisztikai támogatást nyújtottak a nigériai kormánynak a cégek által okozott környezeti károk ellen protestáló aktivisták kínzásához, illetve megöléséhez. Wolfgang Kaleck – Miriam Saage-Maaß: Corporate Accountability for Human Rights Violations Amounting to International Crimes. *Journal of International Criminal Justice*, 8. (2010), 3. 703–709.

¹⁸ Public Prosecutor v. Frans Cornelis Adrianus van Anrat, 09/751003-04, 2005. december 23., www.internationalcrimesdatabase.org/Case/178/Van-Anraat

¹⁹ Kaleck – Saage-Maaß i. m. (17. l.) 707.

illetve a fakeskerdelemmel foglalkozó cégek illegális tevékenysége, a legjellemzőbb példa pedig Guus Kouwenhoven holland üzletember büntetőügye; a terhelt egy holland fakitermelő vállalat vezetőjeként a 2000-es évek elején az ENSZ-embargó megszegésével – üzleti koncessziókért cserébe – fegyvereket szállított Charles Taylor libériai elnöknek, amelyeket aztán a polgárháborúban használtak fel;²⁰

- *katonai és hírszerző szolgáltatások biztosítása* útján történő közreműködés nemzetközi bűncselekmények elkövetésében: a szervezeti kriminalitás e típusára példaként említhető a Saleh v. Titan ügy,²¹ amelyben a felperesek szerint az amerikai kormányzattal szerződött cégek alkalmazottai a hírhedt Abu Ghraib iraki börtön fogvatartottjainak kihallgatása során végeztek fordítási és egyéb feladatokat; a kihallgatások során rendszeres gyakorlat volt a kínzás, illetve a kegyetlen, embertelen bánásmód.²²

A fentieket összefoglalva kijelenthető, hogy a nemzetközi bűncselekmények területén a szervezeti kriminalitás kézzelfogható valóságként jelenik meg, és ez egyben a legfontosabb érv a jogi személyek büntethetősége mellett. Ezen túlmenően számos egyéb körülmény is amellett szól, hogy a vázolt esetekben nem vagy nem csupán a természetes személy elkövető felelősségre vonása indokolt. Így például a társaságok felelősségre vonása elősegíti a hatékonyabb sértetti kártérítést; a társaságok „kollektív cselekményei” sokkal jelentősebb károkat képesek okozni, mint az egyéni jogsértések; az említett bűncselekményeket gyakran oly módon, illetve olyan súlyos következményt okozva követik el, hogy az egyéni felelősség megállapítása lehetetlen, még akkor is, ha egyébként a bűncselekmény megvalósulása nyilvánvaló; a szervezeti keretek között elkövetett bűncselekmények hatékonyabb megelőzéséhez magának a szervezetnek a szankcionálása szükséges.²³

Az is elképzelhető, hogy a belső büntetőjogi szabályok alapján elvileg nem lenne akadálya a szervezet felelősségre vonásának az adott államban elkövetett súlyos nemzetközi jogsértésekért, de vagy az állam – igazságszolgáltatásának összeomlása, illetve hatékony működésének hiánya miatt – képtelen arra, hogy

²⁰ Public Prosecutor v. Guus Kouwenhoven, AX7098, 2006. június 7., www.internationalcrimesdatabase.org/Case/887/Kouwenhoven. Az első fokon eljáró bíróság 2006-ban a vádlottat nyolc év börtönre ítélte az ENSZ-embargó megszegése miatt, ugyanakkor bizonyítottság hiányában felmentette őt a libériai milicisták által elkövetett háborús bűncselekményekhez nyújtott bűnszegély vádjá alól. Miután a vádlott 2016-ban Dél-Afrikába szökött, a holland fellebbviteli bíróság megismételt eljárásban távollétében a háborús bűncselekmények miatt is megállapította a felelősségét, és büntetését 19 év börtönre súlyosbította.

²¹ Saleh et al. v. Titan Corporation & CACI International, 436 F. Supp. 2d 55 (D.D.C. 2006).

²² Kaleck – Saage-Maaß i. m. (17. lj.) 709.

²³ Ronald C. Slye: Corporations, Veils, and International Liability. *Brooklyn Journal of International Law*, 33. (2008), 3. 955–973., 960.

a bűncselekmény felelőseivel szemben fellépjen, vagy hiányzik a valós szándék a felelősök megbüntetésére. Az utóbbi eset a gazdasági társaságok vonatkozásában életszerű lehet, amennyiben a kormányzat által elkövetett jogsértő cselekmények elkövetése – a korábban említettek szerint – a gazdasági társaság közreműködésével valósul meg.

A hazai szakirodalomban Kis Norbert foglalta össze azokat a jelenségeket, amelyek a szervezeti bűncselekmények elkövetése esetén megingatták az egyén-központú felelősségi rendszert, és a jogi személy büntethetőségét indukálták. Ezek:

- igazságosságelméleti problémák (a gondatlan bűncselekményeknél nem igazságos a közvetlen elkövető felelőssége vonása);
- a büntetőjogon belüli aspektusként egy hatékonyabb társadalomvédelem képzete (nem hatékony a közvetlen elkövető kizárólagos felelőssége vonása és a bűncselekménnyel összefüggő érdekközpont figyelmen kívül hagyása);
- a büntetőjogon kívüli aspektusként egy hatékonyabb társadalomvédelem képzete (a nem büntetőjogi – polgári jogi vagy közigazgatási – szankciók elégtelensége);
- bizonyítási nehézségek a szervezeti bűncselekmények körében.²⁴

Jogtörténeti előzmények

Noha már a 19. században találunk példát a gazdasági társaságok keretei között elkövetett, mai fogalmaink szerinti nemzetközi bűncselekményekre,²⁵ a jogi személyek kriminalitása, illetve a jogi személyek felelőssége vonásának gondolata csupán a II. világháborút követően merült fel a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék alapokmányának egyik rendelkezésével, illetve az úgynevezett nürnbergi utóperek esetjogával összefüggésben.

A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék

A törvényszék alapokmánya az egyéni büntetőjogi felelősség elvét követi, a 9. cikk sokat idézett rendelkezése azonban felvetette a jogi személy járulékos büntetőjogi felelősségének gondolatát is. A 9. cikk szerint „[e]gy csoport vagy szervezet

²⁴ Kis Norbert: *A bűnösségi elv hanyatlása a büntetőjogban*. Budapest, Unió, 2005. 222–223.

²⁵ Így például a Holland Kelet-indiai Társaság, illetve Brit Kelet-indiai Társaság működése során a gyarmatokon elkövetett – a mai fogalmaink szerinti – népiirtás, rabszolgaságba taszítás bűntetteket, illetve egyéb súlyos jogsértéseket. Lásd Michael J. Kelly: *Prosecuting Corporations for Genocide*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 17–26.

egyik tagja elleni eljárásban a Törvényszék – olyan cselekménnyel kapcsolatban, amely miatt a vádlottat elítélték – kimondhatja, hogy az a csoport vagy szervezet, amelynek a vádlott tagja volt, bünszervezetnek minősül.” A 10. cikk szerint ebben az esetben a nemzeti bíróságok jogosultak voltak az ilyen szervezetek tagjait bíróság elé állítani, és e bíróságok előtt folyó eljárásban a szervezet bünszervezet voltát már bizonyítotttnak kellett tekinteni.²⁶

A bünszervezetek (a Német Birodalom kormánya, a Gestapo, az SS, az SA, az SD, a vezérkar, a hadsereg-főparancsnokság, a náci párt politikai vezető testülete) felelősségének megállapítására irányuló indítványt a vádirat is tartalmazta. A törvényszék ezek közül csak SS-t, az SD-t, a Gestapót és a náci párt politikai vezető testületét nyilvánította bünszervezetnek, az ezzel kapcsolatos óvatos álláspont elsősorban azzal magyarázható, hogy a jogintézményben az egyéni felelősség feloldódásának a veszélyét látták. Említést érdemel, hogy a Szövetséges Ellenőrző Tanács 10. sz. rendelete (Control Council Law No. 10.) szintén büntetendővé nyilvánította a törvényszék által bünszervezetnek nyilvánított csoportokban való részvételt.²⁷

A kérdés az, hogy a vázolt megoldás tekinthető-e a jogi személyek büntetőjogi felelőssége egy sajátos, korai példájának. A válasz nemleges, mert bár a törvényszék által bünszervezetnek minősített szervezetek jogi személyek (igaz, nem gazdasági társaságok, hanem politikai, illetve katonai szervezetek) voltak, maguknak a szervezeteknek a büntetőjogi felelősségét a törvényszék nem állapította meg, és velük szemben szankciót sem szabott ki, ráadásul a bünszervezeti minősítés időpontjában az említett jogi személyek már nem is léteztek.²⁸ Másrészt e megoldás inkább a magyar büntetőjogban is ismert bünszervezetben történő elkövetéshez hasonlítható, mivel a bünszervezet tagja sem volt felelősségre vonható, ha ő maga nem követett el bűncselekményt – vagyis a tag elítélésére csak az általa bűnösen megvalósított cselekmény alapján történhetett²⁹ –, végül a szervezet tevékenységének ismerete hiányában a vádlottat nem lehetett a szervezethez

²⁶ Lásd a törvényszék alapokmányának 10. cikkét: „In cases where a group or organization is declared criminal by the Tribunal, the competent national authority of any Signatory shall have the right to bring individual to trial for membership therein before national, military or occupation courts. In any such case the criminal nature of the group or organization is considered proved and shall not be questioned.” <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp#>

²⁷ Kirs Eszter: *Tettesek és bűnrészesek a délszláv háborúban*. Budapest, L'Harmattan, 2018. 12–13.

²⁸ Larissa van den Herik: Subjecting Corporations to the ICC Regime: Analyzing the Legal Counterarguments. In Christoph Burchard – Otto Triffterer – Joachim Vogel (szerk.): *The Review Conference and the Future of the International Criminal Court*. Alphen an den Rijn, Wolters Kluwer, 2010. 155–174. 4., <https://ssrn.com/abstract=1989849>

²⁹ Henning Bigalke: *Criminal Responsibility of Corporations in International Law*. Cape Town, University of Cape Town, 2013. 37.

tartozónak tekinteni.³⁰ Összefoglalva, a bűnszervezeti minőség megállapítása inkább olyan morális ítéletnek tekinthető, amelynek gyakorlati következménye a bizonyítási nehézségek csökkentésével a bűnszervezetek tagjainak hatékonyabb felelősségre vonása volt.

A nürnbergi utóperek

Az utóperek közül témánk szempontjából három büntetőügy érdemel említést;³¹ ezek közös jellemzője a kiemelkedően súlyos nemzetközi bűncselekmények nagyvállalatok keretei között történő elkövetése és a bűncselekményekből származó óriási profit, amellyel a cégek gazdagodtak. A Flick-ügyben a vállalatbirodalom nevét viselő tulajdonost és cégvezetőt, Friedrich Flicket és további két gazdasági vezetőt fosztogatással, illetve kényszermunkával megvalósított háborús és emberesség elleni bűncselekmények miatt ítélte el a bíróság, mert a cégek tulajdonában lévő üzemekben, illetve bányákban kényszermunkásokat alkalmaztak, illetve a megszállt területekről ipari berendezéseket és egyéb javakat tulajdonítottak el. Az I. G. Farben-ügyben a náci Németország legnagyobb vegyipari konszernjének öt felső vezetőjét vonták felelősségre kényszermunkával megvalósított háborús és emberesség elleni bűncselekmények miatt: a cég üzemében több tízezer hadifogoly és koncentrációs táborban fogva tartott dolgozott különösen embertelen körülmények között. A Krupp-ügyben hasonló vádak alapján ítélték el a tulajdonos Alfred Kruppot és az acélgyáróriás további tíz vezetőjét. Végezetül a brit katonai törvényszék előtt lefolytatott hírhedt Zyklon-B-ügyben a bíróság bűnsegédként, emberöléssel megvalósított háborús bűncselekmények miatt találta bűnösnek a Tesch & Stabenow cég tulajdonosát és igazgatóját. A cég szállította a nácik által a zsidók legyilkolásához használt készítményt a koncentrációs táborokba, és bár a vádlottak a bűncselekmények időpontjában a helyszínen nem voltak jelen, tisztában voltak a készítmény felhasználásának céljával.³²

Milyen következtetéseket tudunk levonni a fenti büntetőügyekből? Nyilvánvaló, hogy az eljárások vádlottjai természetes személyek és nem gazdasági társaságok voltak, mivel a törvényszékek személyi joghatósága szervezetekre nem terjedt ki, ennek ellenére a döntések nagy jelentőségűek. A bírósági döntések szerint a vád tárgyát képező háborús és emberesség elleni bűncselekményeket

³⁰ Ezzel szemben az említett 10. sz. rendelet szövege szerint a tag büntethetősége független volt a szervezet tevékenységének ismeretétől, ugyanakkor a rendelet alapján lefolytatott eljárásokban a bíróságok ezzel ellentétes gyakorlatot követtek. Kirs i. m. (26. lj.) 13.

³¹ A perek anyaga elérhető: <https://phdn.org/archives/www.mazal.org/NMT-HOME.htm>

³² Kaleck – Saage-Maaß i. m. (17. lj.) 701.

gazdasági társaságok követték el.³³ Az I. G. Farben-ügyben a törvényszék kifejezetten rögzítette, hogy a Farben mint jogi személy megsértette a nemzetközi jog szabályait.³⁴ A fenti megállapítás alapján levonható az a következtetés, hogy a nemzetközi jogi kötelezettségek a jogi személyeket is terhelik, és a háborús és emberiség elleni bűncselekmények elkövetésének tilalma nem csupán a természetes személyekre, hanem a szervezetekre is vonatkozik. Noha a cégekkel szemben nem emeltek vádat, az ismertetett ügyek nem csupán a gazdasági vezetők nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonásának első példái, hanem megerősítették a jogi személyekkel szembeni nemzetközi fellépés szükségességét azokban az esetekben, amikor a leg súlyosabb nemzetközi jogsértéseket szervezeti keretek között követik el.

A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma

A II. világháborút követően a várva várt általános béke nem következett be, a világ számos pontján robbantak ki nemzetközi és belső fegyveres konfliktusok, amelyek során nem volt ritka a súlyos nemzetközi jogsértések elkövetése sem. E bűncselekmények elkövetőinek megbüntetésére csak ritkán került sor, és mindez szinte tárgytalanná tette a cselekményekben egyéb módon közreműködők, így a szervezetek felelősségének kérdését is.³⁵ 1993-ban és 1994-ben azonban az ENSZ Biztonsági Tanácsa két *ad hoc* nemzetközi büntető törvényszéket állított fel a Jugoszlávia felbomlását követően elkövetett nemzetközi bűncselekmények tetteseinek (ICTY), illetve a ruandai népirtás elkövetőinek felelősségre vonása céljából (ICTR). A törvényszékek statútumai azonban az egyéni felelősség elvét rögzítik, joghatóságuk jogi személyekre, egyéb szervezetekre nem terjed ki. Ez nem jelenti azt, hogy a törvényszékek gyakorlatában ne találunk példát jogi személyek keretei között elkövetett súlyos nemzetközi jogsértésekre. Így például az ICTR előtt lefolytatott Nahimana-ügyben az RTLM rádióállomás két vezetőjét ítélték el népirtásra irányuló nyilvános felhívás miatt, amelyet a vádlottak a rádió mint gazdasági társaság általános politikája keretei között, annak megfelelően követtek el.

A történelmi pillanat 1998-ban érkezett el, amikor a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumtervezetének véglegesítése, illetve megtárgyalása érdekében összehívott diplomáciai konferencia 1998. június 15. napján megkezdte a mun-

³³ Az angolszász jogi felfogás ismeretében ez a megfogalmazás nem meglepő, a magyar dogmatika számára elfogadhatóbb a „gazdasági társaságok keretei között követték el” terminológia használata.

³⁴ Bigalke i. m. (29. lj.) 39.

³⁵ Kaleck – Saage-Maaß i. m. (17. lj.) 702.

káját. A mintegy egy hónapos tárgyalássorozat egyedülálló lehetőséget kínált a szervezetek nemzetközi büntetőjogi felelősségének kodifikálására, amelynek legjelentősebb támogatója és szószólója Franciaország volt. A francia büntetőjogban a szervezetek felelőssége nem rendszeridegen jogintézmény, számos jogtörténeti előzményt követően a francia büntető törvénykönyv 1994-től tartalmazza a jogi személyek felelősségére vonatkozó rendelkezéseket, amelyeket a gyakorlatban alkalmaznak is. Franciaország – számos más állam támogatásával – már az előkészítő munkálatok során megfogalmazta a vonatkozó normaszöveget, amelynek eredményeként a statútumtervezet (igaz, csupán zárójelben) az alábbi rendelkezést tartalmazta a Bíróság joghatóságával összefüggésben:

„[23(5) A Bíróság joghatósága az Államok kivételével kiterjed a jogi személyekre is, amennyiben a bűncselekményt a jogi személy nevében követik el, vagy a bűncselekményt a jogi személy megbízottja vagy képviselője követi el.

23(6) A jogi személy büntetőjogi felelőssége nem zárja ki a bűncselekményt tettesként megvalósító vagy abban részesként közreműködő természetes személy büntetőjogi felelősségét.]”³⁶

Látható, hogy a tervezet megfogalmazása meglehetősen szűkszavú: a nemzetközi büntetőjogi felelősség alanya a „jogi személy”, kivéve az államokat, a természetes személy elkövető lehet a jogi személy megbízottja, képviselője vagy külső személy is, amennyiben a bűncselekményt a szervezet nevében követi el. Végül a normaszöveg rögzíti az úgynevezett párhuzamos felelősség elvét is.

Némi meglepetésre 1998. június 16-án, a diplomáciai konferencia második napján, Franciaország egy új, az előzőtől minden tekintetben teljesen eltérő javaslatot terjesztett elő (23. cikk), amely leginkább „nürnbergi utánérzéseként” jellemezhető.³⁷

„23(5) Amennyiben a bűncselekményt az elkövető valamely csoport vagy szervezet nevében vagy beleegyezésével követte el, a Bíróság kimondhatja, hogy az említett csoport vagy szervezet bűnszervezetnek minősül.

23(6) Amennyiben a Bíróság a csoportot vagy szervezetet bűnszervezetnek minősítette, a csoporttal vagy szervezettel szemben a 76. cikkben szereplő büntetések szabhatók ki, és a 73., illetve a 79. cikk vonatkozó rendelkezései alkalmazandók.

A fenti esetekben a csoport vagy szervezet bűnszervezeti minőségét bizonyítottnak kell tekinteni, azt vitatni nem lehet, és valamennyi Részes Állam hatáskörrel és illetékességgel rendelkező hatóságai kötelesek minden szükséges intézkedést megtenni a Bíróság ítéletének elismerése és végrehajtása érdekében.”

³⁶ A statútumtervezet elérhető: <https://legal.un.org/icc/docs.htm>

³⁷ Van den Herik i. m. (28. lj.) 6.

A fenti javaslatot ért erőteljes kritikák hatására a franciák ismételten átdolgozták a vonatkozó joganyagot, és az „utolsó pillanatban” (1998. július 3-án) az alábbi normaszöveget fogalmazták meg immár a *végleges* statútumtervezetben:

„5. A természetes személy elkövetőknek a Statútum alapján fennálló egyéni büntetőjogi felelősségétől függetlenül a Statútumban szabályozott bűncselekmények elkövetése esetén a Bíróság joghatósága a jogi személyekre is kiterjed. A Főügyész a jogi személlyel szemben vádat emelhet, és a Bíróság a vádban szereplő bűncselekmény miatt megállapíthatja a jogi személy felelősségét, ha:

- a) a Főügyész által a természetes személlyel és a jogi személlyel szemben benyújtott vádirat tartalmazza a következő b) és c) alpontban szereplő feltételeket megalapozó tényeket; és
- b) a természetes személy vádlott a bűncselekmény elkövetésének időpontjában a jogi személy nyilvántartásba vétele szerinti állam nemzeti joga szerint a jogi személyen belül ellenőrzési jogkörrel rendelkezett; és
- c) a bűncselekményt a jogi személy tevékenységi körében és a jogi személy nevében, illetve annak kifejezett beleegyezésével követték el; és
- d) a természetes személyt a vádban szereplő bűncselekmény miatt elítélték.”

Az utolsó normaszöveg-tervezetben egy külön értelmező rendelkezésben meghatározták a jogi személy fogalmát³⁸ – a lehetséges természetes személy elkövetők köre jelentősen szűkebb, mivel a rendelkezés a jogi személyen belül ellenőrzési jogkörrel rendelkező személy a szervezet vezetőjére vagy vezetőinek egy részére utal. Szintén a jogi személy felelősségét szűkítő szabály a szervezet kifejezett beleegyezését feltételező bűncselekmény-elkövetés. Végül a jogi személy büntetőjogi felelősségét szabályozó rendelkezés tekintetében idő hiányában, illetve egyéb tényezők miatt nem sikerült a konferencián megegyezésre jutni. Franciaország visszavonta az utolsóként megfogalmazott javaslatát, ily módon a Nemzetközi Bíróság jelenleg hatályos statútuma szerint a bíróság joghatósága kizárólag a természetes személyekre terjed ki.³⁹

Zárógondolatok

A bevezetésben feltett kérdésre válaszolva ki kell jelentenünk, hogy olyan büntetőügy, amelyben egy nemzetközi büntetőbíróság egy jogi személy büntetőjogi felelősségét egy nemzetközi bűncselekmény miatt megállapította, nem létezik.

³⁸ „A Statútum alkalmazásában »jogi személy« az a gazdasági társaság, amelynek konkrét, valószínű vagy domináns célja vagyoni haszon, illetve előny szerzése. A Statútum nem alkalmazható az államokra, a hatósági feladatokat ellátó szervekre, a nemzetközi szervezetekre és a közhasznú szervezetekre.”

³⁹ Lásd a Statútum 25. cikk 1. pontját.

A fenti megállapítás még annak a ténynek az ismeretében is igaz, hogy a Libanoni Különleges Törvényszék 2016-ban „bűnösnek talált” egy médiavállalatot a cég két vezetője által elkövetett bűncselekmény miatt. Noha egyes vélemények szerint az ügy történelmi jelentőségű, az első jogi személyt elmarasztaló nemzetközi büntetőbírósági döntés,⁴⁰ e megállapítást árnyalja, hogy az említett törvényszék úgynevezett vegyes vagy hibrid törvényszék, és a szervezet szankcionálására nem egy nemzetközi bűncselekmény miatt, hanem – lényegét tekintve – egy igazságszolgáltatás elleni bűncselekmény (*offence of contempt*) miatt került sor.⁴¹ Véggövetkeztetésünk az lehet, hogy – ahogyan Volker Nerlich fogalmaz – „a jogi személyek felelőssége a súlyosabb nemzetközi bűncselekmények miatt jelenleg nem a *de lege lata*, hanem a *de lege ferenda* jogintézmények sorába tartozik”.⁴² Optimista megközelítés alapján talán csak idő kérdése, és a szervezetek nemzetközi büntetőjogi felelőssége lesz a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma következő felülvizsgálati konferenciájának a témája.

⁴⁰ Akhbar Beirut S.A.L. Guilty of Contempt, STL Found: One Small Verdict for a Tribunal, a Giant Leap for International Justice? *OpinioJuris*, 2016. augusztus 4., <http://opiniojuris.org/2016/08/04/akhbar-beirut-s-a-l-guilty-of-contempt-stl-found-one-small-verdict-for-a-tribunal-a-giant-leap-for-international-justice>

⁴¹ Al Akhbar-ügy (STL-14-06.). Az Al Akhbar Beirut médiavállalat újságjában, illetve annak arab és angol nyelvű webes kiadásában két cikket jelentettek meg, amelyek a törvényszék által – az újság rendelkezésre álló információi alapján – tanúként kihallgatott személyek nevét, fényképét és egyéb személyes adatait tartalmazták.

⁴² Nerlich i. m. (15. lj.).